

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dvůr jako téma. Výzkum panovnické společnosti v českém středověku – historiografie, koncepty, úvahy, Praha, Historický ústav 2020, 358 s., ISBN 978–80–7286–342–6.

Přestože bádání o rezidencích a dvorech středověkých vládců v zemích Koruny české se začalo systematictěji rozvíjet v domácí historické vědě teprve od konce devadesátých let 20. století, kdy postupně oslabovala tradice konfliktního pojetí starších českých dějin, mohlo navázat na dva rozhodující podněty. Šlo o rezidenční výzkum v německé historické vědě, v druhé řadě pak o badatelské výsledky několika českých historiků, zvláště Ivana Hlaváčka, Františka Kavky a Josefa Macka, kteří patřili k průkopníkům studia vybraných otázek dvorského výzkumu mezi českými badateli. Tématu se tehdy chopili historičky a historici mladší badatelské generace, kterou na pražské filozofické fakultě vědecky utvářela především Lenka Bobková svým zájmem o dvory Lucemburků a vladařské rezidence ve vedlejších zemích Koruny české. První pražské kolokvium pod názvem *Dvory a rezidence ve středověku* se konalo roku 2005. Dvorské výzkumy přinášely mladým badatelkám a badatelům přinejmenším dvojí vědecký užitek. Na jedné straně jim poskytovaly vítanou příležitost interpretovat starší české dějiny bez konfliktních a vlasteneckých paradigmat, na straně druhé jim otevíraly cestu k nosným tématům evropské historické vědy vyžadující srovnávací přístupy a další metodologická východiska, jež nevycházela z tradičních přístupů středověké diplomatiky.

Uvedené okolnosti dobře postřehla autorka recenzované monografie, která usilovala nejen o představení badatelských cest českých historiček a historiků k dějinám panovnických rezidencí a dvorů ve středověku, ale také o komentované shrnutí hlavních tematicky utříděných výsledků. Ačkoli ke zvolenému přístupu nelze mít podstatné koncepční výhrady, na několik slabších míst knihy považují za nutné upozornit. Poněkud ve stínu komentovaných bibliografických údajů zůstal žádoucí kritický výklad o rozmanitých metodologických přístupech k rezidencím a dvorům středověkých panovníků. Řadu poznámek o metodologických východiscích autorka uplatnila na různých místech své knihy, avšak ucelenou kapitolu na toto téma zůstala uživatelům publikace dlužna. Obdobné výhrady je možné uplatnit k představení obvyklých i méně obvyklých pramenů, které tvoří historičkám a historikům heuristickou oporu při studiu vybraných otázek spjatých s dějinami panovnických rezidencí a dvorů ve středověku. Autorka obracela k písemným pramenům pozornost na mnoha místech svého textu, ale ucelenou kapitolu o kritickém pohledu na jejich dochování, zpřístupnění a vypovídací hodnotu čtenáři v práci budou hledat marně.

Osobně jsem přesvědčen, že přehled bádání o dvorech středověkých vládců by měl obsahovat také samostatné pojednání, rozčleněné do několika kapitol, o hmotné kultuře a symbolické výzdobě jejich rezidencí, které by mohlo být výsledkem probíhající mezioborové spolupráce zvláště s badateli o dějinách architektury

a výtvarného umění. Přestože Dana Dvořáková-Malá opakovaně zdůraznila, že bádání o rezidencích a dvorech středověkých vládců bylo aspoň částečně ovlivněno výsledky domácího výzkumu každodenní kultury šlechtických dvorů v raném novověku, mohla více pozornosti věnovat výběru bibliografických odkazů a kritickému náhledu na jejich přínos.

Po historiografickém ukotvení tématu si autorka zvolila tři klíčové kapitoly k představení výsledků dosažených při výzkumech panovnických rezidencí a dvorů v českém středověkém státě. Nejprve pojednala o osobách ve vladařově blízkosti a jejich služebních i čestných povinnostech. Teprve v následné kapitole obrátila pozornost k rodině vládce a jeho soukromému životu. Výklad uzavřela zamyšlením nad pracemi, jež se věnovaly chování osob v sociálním systému dvora. Důvody, které autorku vedly k takovému řazení kapitol, nebyly blíže vysvětleny. Osobně bych se nejprve zabýval rodinou a soukromím vladaře, teprve následně dalšími osobami a jejich chováním ve dvorském organismu. Současně se nedomnívám, že šlo o „rodinu panovnického dvora“ (s. 147), nýbrž o rodinu panovníka.

Každá ze tří kapitol je tematicky rozdělena na několik návazných podkapitol, v nichž autorka velmi stručně popsala stav bádání, který naopak zevrubně doložila bibliografickými údaji v rozsáhlém poznámkovém aparátu, v němž shrnula také odkazy na málo známé texty z různých sborníků a na kvalifikační práce. Lze jen litovat, že při jejich hodnocení v textu nevěnovala zřetelnější pozornost

těm výzkumům, které zásadním způsobem ovlivnily směry bádání o středověkých rezidencích a dvorech panovníků. V závěrečném zamyšlení (s. 271–279) došlo ke zmatenému posunu obsahu poznámkového aparátu (v textu se odkazuje na 17 poznámek, v číslování poznámek jich je 18).

Uvedené kritické úvahy nechtějí v žádném případě snižovat odborný přínos recenzované publikace, která obsahuje řadu cenných bibliografických údajů nejen v poznámkovém aparátu, ale přehledně rovněž v jejich závěrečném soupisu. Jestliže se práce stane vyhledávanou bibliografickou příručkou k bádání o rezidencích a dvorech středověkých vladařů v zemích Koruny české, bude naplněno její hlavní poslání. Současně může sloužit jako zdroj bibliografických údajů a tematických podnětů pro rozvíjející se bádání o proměnách dvorské kultury v dlouhé epoše mezi středověkem a novověkem.

Václav Bůžek

Mark HENGERER – Nadir WEBER (edd.),
Animals and Courts. Europe, c. 1200–1800, Berlin – Boston, De Gruyter – Oldenbourg 2020, 434 s., ISBN 978–3–11–054256–1.

Pro evropskou historiografii raného novověku není zájem o panovnické dvory žádnou novinkou. Jsou zkoumány jako místa politických rozhodnutí, kulturního transferu, společenských změn a civilizačních procesů. Až na výjimky se studie o dvorech zabývají pouze jejich lidským

osazenstvem a ponechávají stranou badatelského zájmu zvířata, která tvořila nedílnou součást každého panovnického dvora. Napravit tento nedostatek si klade za úkol kolektivní monografie *Animals and Courts* vydaná Nadirem Weberem a Markem Hengererem po mezinárodní konferenci konané v Mnichově koncem roku 2016.

Publikace je chronologicky zaměřena na středověk a raný novověk, na období mezi léty 1200 a 1800, jež někteří němečtí badatelé nazývají *das Alte Europa* (s. 3).¹ Dvorská kultura raného novověku v mnohém navazovala na středověk, například v ideálu rytířství, proto od sebe tato dvě období nejsou oddělena tak přísně, jak je obvyklé v české historiografii. Geograficky se kolektivní monografie zaměřila na Evropu. Starý kontinent však není zastoupen rovnoměrně. Většina příspěvků se věnuje západní a jižní Evropě, zejména dvorům italských vládců a portugalských králů. Výjimky tvoří tři studie zaměřené na dvorskou kulturu v Římsko-německé říši a jeden příspěvek o zvířatech na dvorech švédských panovníků.

Monografie je rozdělena na čtyři tematické celky. První se zaměřuje na cirkulaci zvířat mezi dvory. Kultura jednotlivých dvorů nebyla v raném novověku ani ve středověku izolovaná. Docházelo ke komunikaci mezi nimi prostřednictvím diplomatů, panovnických návštěv nebo dynastických sňatků. Diplomatičtí poselství byla často doprovázena dary, mezi něž patřila také zvířata. Pro historičky a historiky jsou nejatraktivnější příklady exotických zvířat cestujících po panovnických

dvorech, což dokládají rovněž příspěvky tohoto tematického celku. Z domácích evropských zvířat jsou zde zastoupeni pouze koně.

Druhý oddíl publikace pojednává o roli zvířat v ideálním obrazu dokonalého dvořana. Vztah mezi zvířetem a člověkem je nahlížen jako nástroj reprezentace urozenosti. Zvláště důležitá byla schopnost jízdy na koních, na niž se zaměřují téměř všechny studie této části knihy. Potřeba učit se jezdeckví byla spojena se středověkým válečnictvím. Přestože v raném novověku opustila těžká kavalerie urozenců bojiště, fiktivní ideál rytířství přetrvával. V té době jízda na koni získávala další symbolické prvky. Šlechtic, jenž dokonale ovládal svého koně, mohl ovládat své poddané. Kvalita zvířat se zvyšovala šlechtěním. Schopnosti dvorských koní, stejně jako urozených lidí, se odvozovaly od jejich předků. Rychlost a síla koní potvrzovala výsadní společenské postavení šlechty. Stati o sebereprezentaci dvořanů doplňuje nezbytný příspěvek o lovu. Vrací se do 13. století, kdy dvorská kultura teprve vznikala, a za pomoci tehdejší literatury ukazuje, jak se šíření loveckých technik pojilo s přijímáním západoevropského dvořanství.

Třetí oddíl knihy zůstává u tématu sebereprezentace, avšak obrací pozornost k osobě panovníka. Jeden z důvodů existence dvorů bylo zvýšení vladařovy prestiže. Dvorské prostory, dvořané, rituály a zvířata se vybírali k tomuto cíli. Politické soupeření mezi panovníky se projevovalo také konkurencí jejich dvorů.

¹ Srov. Peter BLICKLE, *Das Alte Europa. Vom Hochmittelalter bis zur Moderne*, München 2008.

Pokud měl jeden z nich rychlejší psi, silnější koně nebo exotičtější zvířata než jeho sousedé, ukazovalo to na jeho mocenskou převahu. Studie v tomto oddílu knihy považují zvířata za nástroje symbolické komunikace, jež sdělují schopnost a právo panovníka vládnout. Oddíl se zaměřuje hlavně na koně a psy. Aby byla panovnická reprezentace úspěšná, musela zvířata s lidmi spolupracovat. Závěrečná stať oddílu ukazuje na příkladu švédského královského dvora, že tomu tak vždy nebylo. Zvířata mohla narušit symbolickou komunikaci mezi lidmi vlastními činy.

Závěrečný čtvrtý oddíl recenzované publikace se zaměřuje na emocionální dějiny zvířat na dvorech urozených osob. Panovnický dvůr nebylo místo, kde mohli lidé nechávat volný průchod svým emocím. Musel být dodržován dvorský ceremoniál; každý citový projev, který se vymykal očekávanému řádu, byl zaznamenán zahraničními diplomaty a agenty. Zvířata mohla dvořanům nabízet prožití nenucených a upřímných emocí. O citových vztazích svědčí korespondence, v níž se šlechtici ptali na zdraví svých zvířat, jejich jména nebo posmrtné projevy smutku. Na druhé straně mohly emocionální vztahy se zvířaty sloužit jako další složka seberepresentace. Například šlechtičny ukazovaly svou láskyplnou povahu prostřednictvím péče o zvířata, protože dvorská morálka zakazovala bezprostřední kontakt s muži.

Posuzovaná kolektivní monografie nevychází pouze z tradice dvorských studií, ale také z rozvíjejícího se interdisciplinárního bádání podle metodologického konceptu animal studies. Přestože se editoři k tomuto proudu hlásí, příspěvky jednotlivých autorek a autorů se od jiných prací tohoto badatelského směru významně odlišují. Animal studies kladou do středu badatelského zájmu zvíře. Vychází z vědeckých poznatků dokazujících zvířecí schopnosti rozhodování, myšlení a komunikace. Základní tezí historických animal studies je nazírání zvířete jako historického činitele.² Recenzovaná práce se navzdory svému názvu zaměřuje na lidské pocity, myšlení a jednání. Zvířata jsou viděna pouze jako předměty dvorské kultury. Ve srovnání s jinými kolektivními monografiemi vzniklými podle metodologického konceptu animal studies zde lze najít studie, kde zvířata ani nejsou přítomna, například v příspěvcích o stájích a kočárech (Sarah G. Duncan, Magdalena Bayreuther). Jediný příspěvek, v němž zvíře získává moc rozhodovat, pojednává o neposlušných zvířatech na dvoře Kristiny Švédské. Ani v tomto případě se ale nestávají subjektivním činitelem. Monografie se zaměřuje pouze na zvířata, s nimiž dvořané přišli do kontaktu zažíva. Vynechává proto vlastní zapojení zvířat do dvorské kultury. Dvořané sice jezdili na koních a lovili divokou zvěř, ale také ji jedli a oblékali se do oděvů z jejich kůže

² Sarah COCKRAM – Andrew WELLS (edd.), *Interspecies Interactions. Animals and Humans between the Middle Ages and Modernity*, Abingdon – New York 2018, s. 4–5; Linda KALOF (ed.), *The Oxford Handbook of Animal Studies*, Oxford 2017, s. 16; Mieke ROSCHER – André KREBBER – Brett MIZELLE, *Handbook of Historical Animal Studies*, Berlin – Boston 2021, s. 2–5.

a kožichů. Zvířata jako zdroj potravin a živočišného materiálu nejsou v práci vůbec vzata v potaz. Pokud se autorky a autoři pohybovali na rozhraní dvorských studií a animal studies, lze jejich texty zařadit spíše k prvnímu z obou uvedených metodologických konceptů.

Největší přednost knihy představuje volba inovativního tématu. Přestože byla úloha zvířat, zvláště koní, ve dvorské kultuře obecně přijímána, jde o téměř neprobádané téma. Interdisciplinárně pojatá publikace vynesla zvířata ze zákulisí dvorského života do jeho popředí. Zřetelně ukázala, jak nezbytná byla zvířata pro reprezentaci vládců a jejich diplomacii. Nepředstavovala pouze doplněk dvorské kultury. Vhodně zvolený zvířecí dar mohl ovlivnit politická rozhodnutí. Jak ve svém příspěvku o využití koní v diplomacii výstižně uvedla Elena Taddei, „the health of the animals could become an affair of the state“.

Jakub Kalivoda

Monique CHATENET – Murielle GAUDE-FERRAGU – Gérard SABATIER (edd.), Princely Funerals in Europe 1400–1700. Commemoration, Diplomacy and Political Propaganda, Turnhout, Brepols, 2021, 365 s., ISBN 978–2–503–58743–1.

Publikace *Princely Funerals in Europe* vznikla v rámci větší vydavatelské série nazvané *European Festival Studies*. V jejím rámci zpřístupňuje známé nakladatelství Brepols nejnovější výsledky výzkumu zaměřeného na různé typy slavností.

O vznik svazku představujícího vývoj pohřebních slavností se zasloužil tým ve složení Monique Chatenet, Murielle Gaude-Ferragu a Gérard Sabatier, kteří působili na předních francouzských univerzitách a jsou autory známých prací o francouzské historii a kultuře raného novověku. V knize *Princely Funerals in Europe* však chtěli pojednat o pohřbech monarchů v celé Evropě, proto do autorského týmu přizvali přední odborníky z Anglie, Španělska, Itálie, Dánska a dalších států. Publikaci rozdělili do tří částí podle tří staletí, jejichž kultura je považována za raně novověkou.

První část věnovanou 15. století uvedla pozoruhodná studie Agostina Paraviciniho Baglianiho. Znalec církevní historie a kultury v ní poukazoval na vytváření a ukotvování nových zvyklostí spjatých s úmrtím papežů, přičemž se ponořil až do období 13. a 14. století. Na mnoha zajímavých citacích z pramenů doložil přechod od spěšného pohřbívání zesnulého papeže během nejbližších 24 hodin po jeho smrti k podstatně slavnostnějšímu rituálu, jež také vyžadoval odpovídající přípravy a čas. Následující studie pak doložily, že ke zvyšování okázalosti i propocovanosti funerálních slavností docházelo i na dvorech světských panovníků. Murielle Gaude-Ferragu například ukázala, jak měl mimořádně slavností pohřeb slabomyslného francouzského krále Karla VI. v roce 1422 posloužit k symbolickému předání vlády Angličanům, kteří obsadili v této etapě stoleté války značnou část Francie. Účast zástupců anglického panovnického dvora i symbolika některých

rituálních aktů tudíž nesporně naznačovala, že syn zemřelého panovníka, dauphin Karel, má být z nástupnictví definitivně vyloučen.

Dopadem mocenského soupeření na podobu funerálních slavností se zabýval také Joel Burden, který se věnoval pohřbům anglických králů v 15. století. Právě v této epoše často svého předchůdce pohřbíval jeho rival. Pohřební slavnosti tudíž často obsahovaly různé nezvyklé rysy, například spěšné uložení těla zesnulého krále na některém méně významném místě. Autor v této souvislosti poukázal na pohřbení Jiřího VI. v Chertsey i pozdější převezení jeho ostatků do Windsoru, jež bylo do značné míry vynuceno množícími se zvěstmi o divech u králova odsunutého hrobu. Protože právě problematika funerálních slavností vykonávaných osobou, jež měla k zesnulému velmi komplikovaný vztah, zahrnuje mnohé zajímavé podněty a možnosti interpretace, byla rozhodně škoda, že Joel Burden svou kapitolu více nerozšířil a některé skutečnosti zmínil jen letmo.

Snahou vypořádat se s neobvyklou situací v okamžiku úmrtí vladaře se ve svém příspěvku zabýval také Alain Marchandisse. Sledoval pohřby burgundských vévodů, z nichž někteří zemřeli daleko od svého sídla, někdy i na bitevním poli. Naopak Michail Bojcov usiloval o zjištění, jaký průběh pohřebních slavností byl typický u římskoněmeckých kurfiřtů. Podtrhl přitom, že i když okázalost posledního rozloučení narůstala, nepřevzaly německé oblasti anglický a francouzský zvyk vystavovat v pohřebním průvodu

věrohodnou sochu zesnulého vladaře v životní velikosti. Vyskytly se tu však naopak pozoruhodné případy, kdy bylo samotné nebožtíkově tělo záhy po jeho smrti posazeno na trůn a v této důstojné vladařské póze prezentováno truchlícím. Počátky této přechodné a regionálně omezené tradice spojoval Bojcov se smrtí Zikmunda Lucemburského.

Poslední kapitoly věnované období 15. století pocházejí z pera Marie Nadii Covini a Evy Pibiry. Obě se soustředily na pohřby vládců italských států, přičemž poukazovaly na fakt, že touha připravit působivou, nákladnou a symbolicky propracovanou slavnost zde musela často ustoupit snaze vyřídit vše co nejrychleji, aby nemohlo dojít k nežádoucímu převratu.

Zatímco první část publikace přinesla mnoho zajímavých poznatků o pohřbech ve všech klíčových oblastech západní a jižní Evropy, druhá část, která byla zaměřena na 16. století, působí dojmem, jako by vydavatelé na poslední chvíli neobdrželi důležité kapitoly a nedokázali je již nijak nahradit. Nenachází se zde totiž žádná práce o pohřbech anglických monarchů v 16. století a obsáhla problematika smutečních slavností ve Svaté říši římské je zastoupena pouze studií o Karlu V. V ní se však Alain Marchandisse věnoval pouze funerální slavnosti ve Španělsku a oplakávání tohoto císaře v Bruselu, zatímco truchlení ve střední Evropě vůbec nepřipomínal. O pohřbech dalších císařů vládnoucích v 16. a 17. století již publikace nepřinesla žádné poznatky, ačkoliv v uplynulém desetiletí proběhl ve střední Evropě

k tomuto tématu velmi podnětný výzkum. Stejně tak se v celé publikaci již neobjevila žádná kapitola, jež by navázala na Baglianiho studii a ukázala, jak se proměňovaly pohřby papežů v 16. a 17. století.

Za kvalitní lze ve střední části publikace jistě považovat studie Monique Chatenet a Marie Madeleine Fontaine. Zatímco první popisovala pohřby francouzských králů v 16. století, druhá vyzdvihla velmi podnětnou problematiku vlivu objevovaných antických písemností i sarkofágů na funerální slavnosti 16. století. Oddíl věnovaný 16. století pak ještě doplnila studie Giovannioho Ricciho, který představil smuteční slavnosti v italských městech a vévodstvích v průběhu 16. století.

Tyž autor zpracoval také krátkou kapitolu pro třetí a závěrečnou část této publikace. Analyzoval v ní působivé pohřby, které byly vystrojeny v 17. století pro modenské vévody Františka I. a Alfonse IV. d'Este. Představil tak jednu z tendencí barokní kultury, jež spočívala v narůstající okázalosti a symboličnosti. Poněkud jiný přístup doložila naopak pro Španělsko Maria Adelaida Allo Manero a pro Francii Gérard Sabatier. Oba při svém výzkumu narazili na rostoucí důraz, který začal být v 17. století kladen na to, aby monarcha odešel z tohoto světa v souladu s dobovým konceptem dobré křesťanské smrti. U lůžka umírajícího hráli tudíž obrovskou roli duchovní zajišťující udělení svátostí a nabízející kontakt s relikviemi svatých. Král se důrazněji stavěl do role kajícího ukazujícího shromážděným své tělo zasažené nemocí a odmítal honosné

pochy. Také po smrti bylo tělo vystaveno spíše v kajícím, prostém duchu. Funerální obřady začaly důrazněji upozorňovat na pomíjivost života a víru ve spasení, zatímco vyzdvihování někdejší moci a slávy zesnulého bylo oproti předchozímu období mírně utlumeno. Velkolepý vladařský pohřeb byl naopak ve druhé polovině 17. století vystrojen v Dánsku, kde v roce 1685 zemřela královna Žofie Amálie. Jeho jednotlivé části vylíčila podrobně Birgite Bøggild Johannsen. Je ovšem škoda, že tuto funerální slavnost nijak nesrovnala s pohřbem Žofina manžela krále Frederika III., který zesnul o 15 let dříve.

Celkově přináší publikace vícero podnětných studií, v nichž jsou odhalovány zvyklosti spjaté s pohřby vladařů v západní a jižní Evropě. Hodnotu studií ještě umocňují bohaté obrazové přílohy, které přibližují působivá vyobrazení královských pohřbů. Problematický je však název celého díla, který čtenáři slibuje komplexní pohled na funerální kulturu v celé Evropě, ačkoliv zcela chybí kapitoly zaměřené na východní Evropu či Balkán; problematika papežských pohřbů stejně jako rozloučení s anglickými králi či císaři Svaté říše římské je pak zpracována jen pro určité časové úseky.

Kateřina Pražáková

Lenka POŘÍZKOVÁ – Jiřina SMEJKALOVÁ (eds.), Co jsou dějiny knihy? Antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury, Academia, Praha 2021, 253 s., ISBN 978–80–200–3222–5.

Loni vydaná publikace je třetím počinem mladé a velmi zajímavé ediční řady *Knižní kultura* vydávané nakladatelstvím Academia.¹ Společným jmenovatelem s předcházejícími svazky je zaměření na knihy jako artefakty, které jsou specifickým způsobem vytvářeny, vyráběny, obchodovány a používány. Oproti tradičním literárně vědným studiím nejde ani tak o obsah textů, ale spíše o formu a způsob, jak byly publikovány a využívány, což zároveň znamená i přenesení pozornosti od autora k čtenáři a uživateli knihy. Po prvních dvou svazcích ediční řady, jež přinesly výsledky aktuálních výzkumů publikačních strategií v českém prostředí raného novověku a počínající nové doby, vydala Academia prezentovanou antologii starších zahraničních textů věnovaných knihovědě.

Editorky Lenka Pořízková a Jiřina Šmejkalová připravily k vydání překlady deseti klíčových studií formujících novodobé *book studies* či *book history*, které v posledních letech ovlivňují i české historiky knižní kultury, jež stále více vystupují ze stínu klasické soupisové knihovědy „zosobněné“ především *Knihopisem*. Svůj výběr zařazených statí, inspirovaný

zahraničními oborovými antologiemi i počty citací publikovaných textů, editorky zdůvodnily a okomentovaly v úvodní kapitole. Stručně přiblížily stěžejní myšlenky představených autorů a především zařadily jejich dílo do kontextu bádání v dané oblasti, připomněly tedy i ohlas a reflexi zařazených prací. Osobnosti autorů publikovaných studií nastiňují i stručné biografie zařazené na konci publikace. Řazení jednotlivých statí respektuje pořadí jejich původního uveřejnění, volně tedy kopíruje chronologický vývoj knihovědného bádání od druhé poloviny 20. století.

Antologii otvírá stať z pera Henri-Jeana Martina a Luciena Febvra o osobnostech raně novověkých tiskařů, jejichž význam dalece překračoval roli pouhých výrobců knih. Zejména v 16. století se tiskaři svými publikačními strategiemi, které zahrnovaly výběr děl, podporu autorů i promyšlenou přípravu vizuální podoby tisků, stávali skutečnými nositeli kultury a vzdělanosti. Po úpadku oboru v 17. věku přinesla doba osvícenství oživení nejen ekonomické, ale i intelektuální, z některých tiskařů se postupně stávali širitelé nových, nekonvenčních myšlenek i publicisté.

Donald Francis McKenzie je zastoupen studií, v níž vysvětlil svou metodu studia „bibliografie“ (zkoumání textů jako způsobu záznamu, jejich produkce a recepce) jako „sociologii textů“. Podtrhl skutečnost, že forma zpracování textu

¹ Ediční řadu *Knižní kultura* otevřely svazky Claire MADL – Michel WÖGERBAUER – Petr PÍŠA, *Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“*. *Protagonisté, podniky a sítě knižního trhu v Čechách (1749–1848)*, Praha 2019; Marta HRADILOVÁ – Andrea JELÍNKOVÁ – Lenka VESELÁ, *Paralelní existence. Rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*, Praha 2020.

může ovlivňovat nebo dokonce spoluutvářet jeho význam. Jako důkaz svého tvrzení uvedl především posun významů starších textů přetiskovaných v jiné grafické a pravopisné úpravě, ale i starobylý zájem o zdobené texty například kaligrafií nebo iluminacemi.

„Nepovšimnutou revolucí“ mínila Elizabeth L. Eisensteinová rozvoj knihtisku, respektive dopady rozšíření informačních a komunikačních technologií. Pozornost zaměřila na ústní a především rukopisnou kulturu, již lze sledovat pouze prizmatem tisku, který byl ještě v 17. století učenci oslavován jako „vynález“. Důrazně poukázala i na ekonomické, sociální a politické dopady, jaké přineslo nahrazení ústního a rukopisného předávání informací tištěným médiem.

Název celé antologie je inspirován titulem klíčové studie Roberta Dartona z roku 1982 *Co jsou to dějiny knih?*. Odpověď na svou otázku Darton představil znázorněním komunikačního okruhu tvořeného autory, výrobci, distributory i konzumenty knih, jehož střed vyplňuje dobové intelektuální ovzduší, politika, právo, ekonomika i sociální situace. Fungování svého modelu pak přiblížil na kariéře knihkupce Rigauda, který v Montpellieru konce 18. století obchodoval s Voltairovými novinkami. Závěr brilantní stati představuje dodnes platný a inspirativní soubor neprobádaných či nedořešených otázek, jež se týkají vztahů mezi autory, nakladateli, tiskaři, přepravci, knihkupci a čtenáři.

Roger Chartier věnoval pozornost lidové kultuře, ovšem s polemickým důrazem na mnohotvárnost tohoto pojmu.

Jako východisko z různorodého definování lidové kultury a jejího vztahu k dominantní kultuře navrhuje předefinovaný koncept „přivlastnění“ ve smyslu sociálních dějin „různých způsobů užívání diskurzů a modelů“ (s. 109). V souvislosti s literaturou zdůrazňuje interaktivní charakter četby, rozdílnost možných interpretací textů a různorodé způsoby jejich užívání.

Jedinou statí výboru, která byla již v minulosti publikována v českém prostředí, je studie Marie-Elizabeth Ducreux o modlitebních knihách 18. století, jejíž francouzský originál byl otištěn ve sborníku věnovaném Františku Šmahelovi. Autorka v ní na základě výslechových protokolů mužů a žen podezřelých z kacířství sledovala genderové rozdíly v užívání náboženských knížek. Podařilo se jí doložit souběžné vlastnictví katolických i „zakázaných“ tisků a smíšené užívání neutrálních i genderově rozlišených náboženských knih oběma pohlavími, přičemž modlitební knihy určené ženám se postupně stále více vyhraňovaly a byly vydávány častěji než knížky zaměřené spíše na muže.

Na lidové vrstvy se zaměřila i studie Jonathana Rose o veřejných knihovnách hornických korporací ve Walesu v první polovině 20. století. Autor vyšel ze vzpomínek pamětníků, katalogů knihoven i řídce dochovaných seznamů výpůjček. Četba horníků podle nich sestávala z pestré a překvapivé směsi braku a kvalitní literatury, do níž tu a tam pronikaly dobově oblíbené politické spisy. Popularita jednotlivých žánrů v různých lokalitách se přitom diametrálně lišila, s výjimkou všeobecné obliby *Tarzana z rodu Opů*.

Především historiografický záběr má stať Leah Priceové *Čtení s podtitulem O aktuální situaci v oboru*. Zevrubný přehled protkaný kritickými připomínkami k závěrům zmiňovaných badatelů autorka započala již v polovině 19. století, své úvahy ale strukturovala spíše problémově než chronologicky. Zaměřila se mimo jiné na výzkumy rozdílů mezi skutečnými a inskribovanými čtenáři, kterým byly knihy původně určeny, sociální roli gramotnosti a četby i na zkoumání čtenářských praktik.

K problematice autorství se vrací Cristine Haynesová v diskuzi o autonomii a originalitě tvůrců literárních děl, kteří v obvyklém pojetí hrají roli „génia“, jediného, jedinečného a nezpochybnitelného původce textů. Literární věda podle ní od devadesátých let 20. století prošla historizujícím obratem, díky kterému začala přezkoumávat utváření a fungování literárních textů. Zaměřila se především na koncept autorských práv a komerční praxe psaní a vydávání knih, jež byla vždy spojená s velkou mírou interakce a spolupráce (nejen) s nakladateli.

V posledním zařazeném textu – původně publikovaném roku 2011 – upozornil Shafquat Towheed na význam obrazového znázornění četby a čtenářů, zejména však představil stále se rozvíjející databázi *Reading experience database*, známou jako RED. Ta se původně snažila shromáždit čtenářské reakce z území Spojeného království od roku 1450 do poloviny 20. století, postupně však dosáhla značného geografického rozšíření. Otevřená

digitální databanka zahrnuje čtenářské glosy vyňaté z korespondence, deníků, poznámek na okraji knih i výsledky dobových čtenářských anket.

Zajímavých studií o knihách a lidech kolem nich jsou jistě minimálně desítky a bylo by možné polemizovat o tom, proč dát některým přednost a jiné vynechat. Smysluplnost vydání podobné antologie klíčových textů je ovšem neoddiskutovatelná, protože právě přeložené a knižně publikované texty mají největší šanci na ovlivnění badatelského paradigmatu. Všeobecné mínění českých historiků o dějinách knih a čtenářství je do značné míry formováno Ginzburgovým *Menocchiem*,² který přes svou originalitu zůstává případovou studií individuálního (a poněkud svérázného) čtenářství, případně výběrem Dartonových studií publikovaných jako *Velký masakr koček*.³ Představení desítky klíčových esejů moderní knihovědy bezpochyby přispěje k rozšíření čtenářských a výzkumných perspektiv také mezi historiky, mimo jiné i proto, že velká část prezentovaných textů volá po využívání jiných zdrojů a přístupů, než jsou samotné literární texty a metoda *close reading*. Pozornost je třeba věnovat korekturním výtiskům, paratextovým dokladům, ale i korespondenci a archivům osob a institucí, které knihy vytvářely a užívaly.

Markéta Skořepová

² Carlo GINZBURG, *Sýr a červí. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.

³ Robert DARTON, *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*, Praha 2013.

Gisela DROSSBACH – Mark HENGERER (Hg.), *Adel im östlichen Europa. Zwischen lokaler Identität, Region und europäischer Integration*, Berlin, Frank & Timme 2021 (= DigiOst 10), 291 s., ISBN 978–3–7329–0663–5.

Hledání účinných východisek k uchopení a rozkrývání celkového obrazu evropské šlechty se stalo zvláště v posledních několika desetiletích trvalou součástí výzkumu dějin urozených sociálních vrstev. Spolu s tím se vytvořily předpoklady pro řešení širokého okruhu nových badatelských problémů a výzev. Do těchto pomyslně otevřených dveří se pokusili nahlédnout účastníci konference konané v prosinci 2014 v německém Wildbad Kreuth. Hlavní výstup z tehdejšího vědeckého setkání představuje teprve nedávno vydaná kolektivní monografie. Jejím účelem je naznačit, jakým způsobem by se na podkladě zkoumání šlechty z oblasti středovýchodní Evropy mohlo obohatit stávající poznání společných rysů prostupujících uvažování a jednání urozených jedinců odlišného zeměpisného původu.

Zmiňované dílo vzniklo editorskou péčí Gisely Drossbach a Marka Hengerera a vyšlo jako desátý svazek ediční řady DigiOst. Na obsahu bezmála tří set stránkové knihy se včetně editorů podílelo dohromady dvanáct odborníků. Dvě třetiny z nich v současnosti působí v bavorském Mnichově či Pasově a tvoří tak jádro autorského kolektivu. Aby se však podařilo naplnit záměry uspořádané konference, poskytla publikace prostor k uveřejnění vědeckých postřehů také přispěvatelům

z dalších evropských zemí, a to jmenovitě z České republiky, Maďarska a Rumunska. Kromě tematického obohacení tím získalo výsledné sdělení spolu s dosaženými závěry patřičný mezinárodní ráz.

Editoři se v úvodní části výkladu stručně ohlíželi za hlavními ohnisky současného bádání o šlechtě a poměrně široce představili propracovaný teoretický rámec, od nějž se následně odrazili také autoři jednotlivých příspěvků. Smyslem bylo zachytit šlechtu v pohybu, a to nejen mezi zeměpisnými oblastmi. Klíčovou úlohu hrála schopnost urozeného jedince postupovat napříč různými sociálními a mocenskými sférami. K příslušným posunům jej kromě uspokojování osobních potřeb nutily rozmanité vnější vlivy související předně s utvářením státních útvarů. Ať už se šlechtic vyskytoval kdekoli, neopouštěl osvědčené nástroje k upevňování svého postavení, mezi nimiž nechybělo například vyzdvihování starobylosti předků, budování sítí společenských vztahů či rozvíjení kulturního mecenátu. V žádném z těchto okruhů se přitom z jeho myšlení nevytrácely vazby k místu původu a domovskému sídlu, chápanému jako zdroj moci, odkud si tyto platné mechanismy přinášel. Zvolená teoretická koncepce je pozoruhodná tím, že se neupíná výhradně a konkrétně k politickým, sociálním, náboženským či kulturním procesům, ale postihuje jejich vzájemnou provázanost, dynamiku a komplexní vyznění. Vzatažena byla zejména na území habsburské monarchie, Uher, Římsko-německé říše nebo Polsko-litevského státu, kde se daly v dlouhém časovém úseku od středověku až po 19. století

nejlépe zachytit průniky mezi proměnami středo- i východoevropské šlechty a integračními účinky formování států.

Ačkoli ústřední část knihy nebyla cíleně strukturována, dala by se přesto rozdělit do několika tematických celků. Rovnou tři příspěvky se vyznačovaly ukotvením v prostoru podunajské monarchie a s ní sousedících východních oblastí ovládaných osmanskými Turky. Soustředěnému rozboru tak byla vystavena podpora, jakou první Habsburkové v 16. století s rostoucí intenzitou poskytovali manželským svazkům mezi českou a původem cizí šlechtou. V souladu s mocenskými a náboženskými strategiemi vládnoucí dynastie se v důsledku takto vznikajících spojení vytvářela panovníkovi oddaná skupina katolicky smýšlejících osob, jejíž pouto ke stavovské společnosti a zemským zájmům naopak citelně oslabilo. Za užití nadnárodních sňatkových aliancí se posléze vydali cestou politicky a konfesně motivovaného vyhraňování také čeští stavové (V. Bůžek). Jak dosvědčil další z článků, podepsal se habsburský vliv v kombinaci s tureckou svrchovaností nad velkou částí východoevropského území po roce 1526 na každodennosti, kariérním uplatnění, sociální struktuře i cílech uherské šlechty. Nejen migrace těchto jedinců, ale také jejich přítomnost u císařského dvora či ve vojsku naopak vnášely změnu do života a všestranného vývoje řady oblastí monarchie a přispívaly k militarizaci hraničních regionů (G. Pálffy). Neméně pozoruhodné rysy provázely západnímu dějepiscevtví doposud jen málo známý proces proměny urozených vrstev, které spojovaly

svou existenci s politicky nepřehledným a na konflikty bohatým územím někdejšího Moldavska, Transylvánie a Valaška (I. Drăgan).

Další okruh příspěvků přenesl těžiště výkladu k neodbytné potřebě osob starobylého původu potvrzovat výlučnost vlastního postavení v církevní sféře. Díky tomu vynikla hned ve dvou článcích důležitá role rytířských řádů. Členství v těchto duchovenských uskupeních zakládalo vhodný předpoklad pro šíření dobrého jména šlechty, stejně tak se ovšem stávalo prostředkem prosazování soukromých a rodinných potřeb i zájmů vzdálených příbuzných. Posledně zmiňovaný jev se projevil při zkoumání sociálních sítí velmistřů řádu německých rytířů, kteří využívali své moci na podporu spřízněných jedinců. Neformální kontakty ale zároveň byly těmto vysokým hodnostářům oporou, když se zabývali řešením řádových záležitostí (S. Kubon). Pozornosti taktéž neuniklo, v nakolik vybrané společenství se zformoval rytířský Řád svatého Jiří, založený původně k oslavě bavorského kurfiřta a tamní starobylé katolické šlechty. Od 18. století si do jeho struktur razili pozvolna, avšak stále častěji cestu polští, uherští a nakonec i čeští urozenci (G. Immler). Zvláštní místo ve výkladu zaujal bližší pohled na sociální potenciál, jaký skýtal aristokratům soudobá kanonizační praxe. Udělení statutu svěťce jakémukoli představiteli rodu zakládalo přesvědčení o dědění posvátnosti po krvi dalšími pokoleními, a tak ještě více prohlubovalo prestiž daného momentu (S. Samerski).

Bezpochyby inspirativní úsek knihy obstaraly dva příspěvky zaměřené na polskou šlechtu. Oba spojuje zájem o fenomény, které se více či méně podepsaly na uvažování a vystupování privilegovaných skupin obyvatelstva z Polsko-litevského státu. Prvním z těchto témat byly pruské křížové výpravy namířené proti pohansky smýšlejícím Litevcům. Navzdory značně zkresleným závěrům, jaké přetrvávaly v polské historiografii ještě ve 20. století, ukázalo kriticky pojaté zkoumání, že se polští šlechtici podíleli na pruských jízdech podobnou měrou jako řada urozenců z okolních evropských zemí (M. Kassube). Ještě závažnější zjištění však plynou z přehledně utříděného badatelského ohlédnutí za otázkou, nakolik se v představách, postavení i konkrétních činech polské šlechty zrcadlila z mýtických kořenů vyrůstající ideologie sarmatismu (T. Wunsch). Další dva články naopak vybízejí k zamyšlení nad přirozenými projevy počínání a strategiemi sebe prezentace představitelů společenských elit. Výrazné podněty tak dovedl zprostředkovat pohled na osudy bavorsko-rakouských hrabat a pánů z Tattenbachu, neboť případovou formou podtrhuje, v jak rozsáhlém územním měřítku nalézalo působnost více větví jediného šlechtického rodu a čím se navzájem ovlivňovaly (G. Greindl). Že se dají mechanismy budování sociálních sítí a komunikace napříč evropskými urozenými vrstvami vnímat i v méně obvyklém kontextu, připomnělo studium okolností, které provázely migraci hudebníků mezi šlechtickými dvory (B. Kägler).

Závěrečné shrnutí z pera Thomase Wünsche neposloužilo pouze ke zhodnocení přínosu všech výše připomínaných příspěvků. Prostor byl vyhrazen rovněž nemalému počtu pozoruhodných, avšak do kolektivní publikace nezahrnutých výsledků badatelské činnosti, jimiž se prezentovali další účastníci konference. Všichni společně pak podle Wünsche zdárným způsobem napomohli tomu, aby se zkoumání nejen východoevropské šlechty odklonilo od statických, ideologicky zatížených výkladových modelů a nastoupilo cestu k rozpoznávání a rozboru dynamických procesů, jaké spoluutvářely její výsledný obraz. Mezi nimi vynikaly prakticky všechny myslitelné druhy mobility, počínaje sociální přes politickou až po tu nepřirozenější, zeměpisnou. Rozvíjení širokého tematického pole naznačeným směrem by ovšem bylo jen stěží uskutečnitelné bez zapojení mezinárodně pestré skladby odborníků, kteří se na průběhu vědeckého zasedání podíleli.

Součástí publikace tvoří u vybraných článků vedle příležitostných tabulek nebo výtahu z archivních pramenů také obrazová příloha, která se s ohledem na celkový rozsah vyznačuje poměrně skromným dojmem. Přesto obstojně plní svou funkci, v případě potřeby vhodně doplňuje výklad a odráží podobu uměleckých děl, erbů, rukopisů, částí objektů či prvků interiérové výzdoby. Důležitou úlohu v jejím rámci zastávají i mapové podklady. V obsahu knihy by čtenář naopak mohl na první pohled postrádat souhrnný seznam stěžejních publikačních výstupů ke sledovaným

tématům. Jeho absenci ale plně vyvažují soupisy literatury a místy i pramenů umístěné na konci každého vydaného příspěvku. Řadu podstatných informací pak dovede zprostředkovat standardně podrobný poznámkový aparát. Jedinou skutečnou výhradu lze proto vznést v souvislosti s chybějícími jmennými a místními rejstříky, neboť by každému zájemci o zkoumanou problematiku bezpochyby umožnily snáze a rychleji dohledat konkrétní, v textu zmiňované osoby a lokality.

Celá práce poutá pozornost snahou významněji obohatit diskuzi o dějinách a podobě evropských urozených vrstev užitím a praktickým rozvinutím méně obvyklého teoretického konceptu, což si ostatně editoři svazku hned v úvodu vytkli za jeden z hlavních cílů. Znění jednotlivých příspěvků pak nasvědčuje tomu, že se daný záměr podařilo úspěšně naplnit. Předešlým se ukázalo, nakolik vhodný a stále ještě omezeně probádaný prostor představuje středověchodní Evropa z hlediska vnímání navzájem se ovlivňujících procesů proměn šlechty a budování složených státních útvarů. Na pozadí účinné mezinárodní spolupráce tak vyslala výsledná kniha silný podnět, aby se obdobné otázky dostávaly do zorného pole historické vědy co možná nejčastěji a na základě přibývajících odpovědí dokázaly zaplnit mezery v poznání souvisejících témat.

František Koreš

**Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ a kol.,
Profesoři pražské utrakvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622),** Praha, Academia – Historický ústav 2022, 650 s., ISBN 978–80–200–3328–4 (Academia), 978–80–7286–375–4 (Historický ústav).

Pražské utrakvistické vysoké učení, jež ve vymezeném období představovalo nejvýznamnější nekatolickou vzdělávací instituci v Království českém, trvale poutá pozornost historiček a historiků. Jejím výsledkem jsou spolu s přehledovými pracemi také důkladná zpracování dějin jednotlivých kolejí, rozpravy o hospodářském zázemí Karolina, analýzy mnohostranného uplatnění jeho absolventů, pojednání o vztahu k městským latinským školám nebo naopak zahraničním akademiím (zejména ve Wittenberku) či biografie některých profesorů. Právě na osobnosti stojící v čele univerzity se zaměřili autoři recenzované monografie. V obsáhlém svazku nechtěli podat výhradně jejich biogramy,¹ ale na jejich základě usilovali o bližší a důkladné poznání této svébytné profesní skupiny. Samotné analýze rozčleněné do 13 kapitol předeslali obvyklé úvodní pojednání, v němž představili dochovanou pramennou základnu, jen velmi stručně rekapitulovali dosavadní bádání a spíše než použité metody popsali rozvržení knihy. Všechny kapitoly jsou dílem hlavní autorské dvojice, na některých se podíleli ještě další autoři (Marek Ďurčanský, Jindřich Marek).

¹ Pro téměř identické časové období srov. Petr HLAVÁČEK a kol., *Kacířská univerzita: osobnosti pražské utrakvistické univerzity 1471–1622*, Praha 2013.

Výklad otevírá pojednání o vývoji počtu univerzitních mistrů a jejich tituluře. V souvislosti s výčtem možností, jimiž bylo možné zaujmout místo na univerzitě, se Mlada Holá a Martin Holý věnovali průběhu volby profesorů, a to i v případě nástupu zahraničních vzdělců, jichž však v porovnání s domácími bylo výrazně méně. Závěr této části je pak věnován snaze defensorů, v jejichž správě se Karlovo učení nacházelo po roce 1609, o obnovu vyšších fakult zaniklých za husitství. Následující pojednání analyzuje jazykově-národnostní, sociální a konfesní skladbu bezmála dvou set profesorů Karolína, mezi nimiž jednoznačně převažovali osoby narozené v Království českém, a to v nadpoloviční většině ve svobodných královských městech, zejména v pražském souměstí. Více pozornosti autoři věnovali jejich vzdělanostnímu profilu, a to hlavně s důrazem na jejich vysokoškolská studia na zahraničních učilištích v Itálii, Francii či Římsko-německé říši (především ve Witttenberku a Lipsku), která nad ostatními zeměmi, zejména dříve preferovanou Itálií, začala dominovat na sklonku 15. století.

Následné kapitoly se věnují jednotlivým mistrovským kolejím a hmotnému zajištění vyučujících. Jde o pozoruhodné téma, k němuž zejména Mlada Holá publikovala důležité práce, ovšem se zaměřením posuzované knihy, která měla patrně směřovat ke kolektivní biografii mistrů vysokého učení, souvisí spíše volně. Největší pozornost se oprávněně stočila k nejstarší a nejvýznamnější Karlově koleji, naopak dalším dvěma mistrovským kolejím,

totiž Všeck svatých a Krále Václava, se dostalo nesrovnatelně méně pozornosti. Společně s dějinami a podobou vlastního Karolína se výklad stočil rovněž k hmotnému zabezpečení jednotlivých kolejí a v samostatné kapitole pak i ke struktuře výuky na artistické fakultě ve zkoumaném časovém období, k níž měly po roce 1609 při zamýšlené reformě přibýt ještě tři dříve zaniklé fakulty.

Zpět k osobám profesorům se vrátila šestá kapitola, jež sledovala jejich působení ve správě vysokého učení, zejména ve funkci rektora, výběřčích, prorektora, děkana či jeho rádců, probošta jednotlivých kolejí a direktorů studentských kolejí. Kapitola se přitom soustředila hlavně na náplň činnosti jednotlivých míst a nikoli na jejich personální obsazení ve zkoumaném období. V následujícím oddíle pak autoři sledovali působení mistrů pražského utrakvistického vysokého učení v dalších funkcích mimo univerzitu, zejména v dolní konzistoři jako vrcholném orgánu kališnické církevní správy, ale také na místě farářů některých pražských kostelů (zejména v kostele Panny Marie před Týnem), opatů Emauzského kláštera, radních písařů nebo soukromých měšťanských či šlechtických vychovatelů. Pozornosti se dostalo rovněž kariérám profesorů poté, co opustili vysoké učení, na němž ve většině případů a z různých důvodů, které rovněž neunikly pozornosti Martina Holého a Marka Dučanského, nepůsobili doživotně. Zejména na základě prozopografické analýzy provedené pro předbělohorské období věnovali pozornost působení mistrů v úřadech městské samosprávy

a placených zaměstnanců městských obcí (např. písařů), které jednoznačně převažovaly nad angažmá v královských úřadech, ať již spjatých s městským prostředním (královští rychtáři) nebo nikoli (apelační soud, kanceláře zemských či zeměpanských úřadů), i nad výkonem svobodné intelektuální profese (lékaři, právníci, nakladatelé) nebo duchovní služby.

Stranou pozornosti autorů nezůstal ani vzdělanostní mecenát pražských profesorů, zejména jimi založené studijní nadace. S tím souvisel následný výklad věnovaný skladbě soukromých knihoven některých mistrů a jejich literární činnosti. Zatímco kapitola o vzdělanostním mecenátu shrnula již publikované výsledky výzkumu tohoto fenoménu a konkretizovala je na příkladu analyzované profesní skupiny, v případě osobních knihoven autoři naznačili, že by se jim v širším komparativním pohledu chtěli ještě věnovat (s. 189). Dvacetistránkové pojednání o literární činnosti univerzitních mistrů je pak spíše jen výčtovým přehledem po literárních žánrech, kterým se věnovali, což je do značné míry překvapující s ohledem na důkladnou pozornost, která je věnována v současné době intelektuální komunikaci zejména mezi wittenberskou Leucoreou a právě pražským Karolinem. Pozoruhodné výsledky těchto výzkumů bohužel nemůže v posuzované práci nahradit dvanáctistránkový přehled o kontaktech, které někteří profesori (zde hlavně Matouš Collin z Chotěřiny) udržovali se zahraničními učiteli.

Poslední ze třinácti analytických kapitol je pak věnována závěru života těch

utrakvistických mistrů, kteří neopustili univerzitní kariéru, tedy jejich umírání, průběhu pohřbů a místa posledního odpočinku.

O něco objemnější část než zmíněné kapitoly (s. 35–238) zabírají v knize biogramy 199 profesorů Karolina, na nichž spolu s oběma hlavními autory spolupracovali Ivan Hlaváček a Blanka Zilyská (s. 253–487). Abecedně seřazená hesla obsahují základní životopisné údaje s důrazem na vzdělání a profesní působení či literární činnosti. Součástí jsou rovněž odkazy na prameny a literaturu k jednotlivým osobám.

Publikace věnovaná profesorům pražské utrakvistické univerzity mezi půlí 15. století a radikální proměnou poměrů po Bílé hoře představuje cenný a vzhledem ke svému objemu i rozsahu zdrojů také neopominutelný příspěvek k dějinám vysokého učení. Některé z úvodních kapitol, zejména ty věnované původu a profilu mistrů či jejich kariérám mimo univerzitní prostředí, vycházejí z analýzy informací shromážděných o jednotlivých osobnostech, jiné s tématem knihy souvisí spíše volně nebo zcela nenaplnily očekávání čtenáře. Ve svém celku ale kniha předkládá pozoruhodné množství informací o dějinách vysokého učení ve zkoumaném období. Lze si jen přát, aby se obdobné pozornosti a publikace dostalo rovněž profesorům činným na něm v pobělohorských desetiletích.

Josef Hrdlička

Katrin KELLER, Die Kaiserin. Reich, Ritual und Dynastie, Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2021, 429 s., ISBN 978-3-205-21337-6.

Ačkoli se v různých evropských archivech a knihovnách dochovalo k jednotlivým manželkám habsburských císařů na prahu novověku nepřeborné množství informací a pramenů, s výjimkou Marie Terezie dlouho zůstávaly v očích evropských historiček a historiků ve stínu svých politicky činných mužských protějšků. Až pod vlivem moderních metodologických přístupů, které se v (středoevropské historiografii prosadily v posledních dvou desetiletích, zejména genderové optiky, kulturních dějin, historické antropologie a konceptu symbolické komunikace, si v několika předešlých letech především historičky pozvolna našly opětovnou cestu ke zmiňovanému tématu. Ve svých analyticky koncipovaných studiích se pokoušely na půdorysu rozmanité pramenné základny o veskrze moderní interpretaci obrazů vládkyň na prahu novověku.

Za jednu z mála historiček, která se po více než dvě desetiletí systematicky zabývá osobami habsburských císařoven v 16. až 18. století, lze považovat Katrin Kellerovou. Ne náhodou své dosavadní mimořádné poznatky shrnula v recenzované synteticky pojaté práci. V předloženém textu se nezaměřila pouze na zevrubné postižení politického působení a úlohy habsburských vládkyň. Pod vlivem nových politických dějin pohlížela na roli panovnic optikou dynastické historie, v kontextu s jejich mužskými protějšky. Vládnoucí

pár vnímala jako „*Amts- und Arbeitspaar*“, kdy každému z partnerů připadly v rámci společného prosazování dynastické politiky, která byla úzce provázána zejména s veřejnou činností v rámci Římsko-německé říše, určité úkoly. Chronologický rámec práce tvoří na jedné straně druhá manželka Maxmiliána I. Bianca Marie Sforza (1472–1510), na straně druhé Marie Amálie (1701–1756), žena Karla VII. Albrechta Bavorského. Naopak osobu císařovny Marie Terezie, již dosavadní historická věda věnovala nemalou pozornost, autorka záměrně ponechala stranou zájmu.

Svůj výklad započala ukotvením postavení císařovny ve středověkých a raně novověkých říšských konstitucích a dobovém právním diskurzu, mnohdy vycházejících z antických zvyklostí. Podle mínění soudobých juristů uvedená panovnice získala své výjimečné společenské postavení výhradně díky sňatku s císařem. Proto jí také v souladu s dobovým pojetím genderové hierarchie, v jejímž čele stál muž, nepříslušely žádné politické pravomoci, pouze podíl na manželově cti a důstojnosti. S okrajovou politickou rolí císařoven také úzce souvisela skutečnost, že na prahu novověku se v jejich případech – na rozdíl od vrcholného středověku – nevyžadovala korunovace. Teprve od veřejného vsazení diadému na hlavu Anny Tyrolské, ženy Matyáše II., roku 1612 se začalo přistupovat k tomuto slavnostnímu aktu. Z uvedeného ceremoniálu se však nestala tradice. Mnohé manželky habsburských císařů se nikdy nedočkaly vlastní korunovace. Ty ve sledovaném období absolvovaly pouze

již zmiňovaná Anna Tyrolská (1612), Eleonora I. Gonzagová (1630), Marie Anna Španělská (1637), Eleonora II. Gonzagová (1653), Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská (1690) a Marie Amálie Rakouská (1742).

V následujících třech obsáhlých kapitolách již autorka upřela pozornost k symbolickému zobrazení zmiňovaných vládek na půdorysu různých komunikačních situací spjatých s výkonem moci, jako byly především korunovační obřady císařoven Římsko-německé říše a další přechodové rituály mezi životem a smrtí – sňatek, porod, úmrtí, audience udělované říšským knížatům. Při konstrukci barvitého obrazu vycházela z pestré škály dochovaných pramenů, mezi něž je možné zařadit nejružnější popisy, ceremoniální protokoly vídeňského dvora, soudobá periodika, letáky, kroniky, panegyrika, korunovační deníky a další písemnosti. Stranou pozornosti neponechala ani portréty císařoven, medaile, mince nebo korunovační žetony.

Ačkoli by se na základě předchozího výkladu mohlo zdát, že v případě císařoven šlo o veskrze apolitické osoby, opak byl pravdou. Také jim připadl určitý mocenský význam. Jednotlivé panovnice udržovaly prostřednictvím korespondence rozsáhlé komunikační sítě, které mnohdy zasahovaly do různých koutů podunajské monarchie, Římsko-německé říše i celé Evropy. Na příkladu třetí manželky Leopolda I. Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské proto autorka názorně ukázala, s jakým okruhem osob zmiňovaná panovnice udržovala písemný styk. Právě tímto způsobem si někteří jedinci mohli vydobýt

přízeň císařovny. Ta se projevovala udělováním nejružnějších audiencí, jednorázové finanční či materiální podpory, přímlovou u vysokých dvorských hodnostářů, ba dokonce u samotného císaře, v rozličných záležitostech, případně přijetím závazku kmotrovství za právě narozené potomky korespondentů. Ojedinelou politickou událost v pravém slova smyslu pak představovalo krátké převzetí regentské vlády za syna Karla VI. v roce 1711, který v té době pobýval na Pyrenejském poloostrově. Zde by však bylo na místě srovnat činnost a rozsah moci uvedené zástupkyně panovníka s pravomocemi a způsobem vlády pozdější politicky aktivní císařovny Marií Terezií. Tak by se ukázalo, o jak neobvyklý a výjimečný politický krok šlo a zda se vyznačovala totožnými kompetencemi jako její vnučka. To však autorka s ohledem na chronologické vymezení své práce neučinila.

Synteticky pojatá práce Katrin Kellerové o manželkách habsburských císařů na prahu novověku představuje dílo zásadního vědeckého významu. Svou koncepcí a metodologickou propracovaností, kladením si otázek, prostudovanou pramennou základnou i obsáhlým soupisem bibliografie bezesporu ovlivní další badatelské generace, jež se budou zabývat dějinami moci nejen na raně novověkých panovnických dvorech. Na druhou stranu je třeba upozornit na určitou disproporci ve výkladu. Ačkoli si autorka hned v úvodu vytkla za jeden z hlavních cílů publikace nastínit kolektivní identitu manželek císařů Římsko-německé říše, toto konstatování lze bez výhrad vztáhnout pouze

na výše zmiňované panovnice v 17. a první půli 18. století. Naopak k císařovnám v 16. věku zde čtenář nalezne nepoměrně mnohem méně informací.

Rostislav Smíšek

**Jiří JUST – Markéta RŮČKOVÁ (edd.),
Bratrská šlechta v Čechách a na Moravě
a formování konfesní identity v raném
novověku (Archiv Matouše Konečného
III), Praha, Scriptorium 2020, 416 s.,
ISBN 978–80–7649–016–1 (Scriptori-
um), 978–80–7286–367–9 (Historický
ústav AV ČR).**

Málokdo si dokázal představit badatelský impuls, který vyvolá nález dvou truhliček napěchovaných šesti sty dokumenty v srpnu roku 2006 v Mladé Boleslavi. Šlo převážně o texty, které obdržel poslední mladoboleslavský bratrský biskup Matouš Konečný a uchovával je pro potřebu svého úřadu. Záhy se začala připravovat edice rozmanitého souboru, které se chopili Jiří Just a Markéta Růčková, k nimž se ve třetím svazku připojili i Martin Holý a Ondřej Podavka.¹ Jeho náplní je edice souboru rukopisných i tištěných dokumentů, které se vztahují k šlechtickým nebo vrchnostenským záležitostem a životu i vnitřním předpisům jednoty bratrské od poloviny 16. století až do likvidace boleslavského sboru ve dvacátých letech 17. století.

Samotné edici předchází úvodní část obsahující deset stručných kapitol. Jiří Just se nejprve věnoval pohledu české historiografie na českobratrskou šlechtu. Následně se zaměřil na formování bratrské šlechtické obce, které sledoval v kontextu důležitých událostí náboženských a politických dějin 16. a počátku 17. století. Součástí výkladu je také soupis sedmnácti pánů a téměř 150 rytířů, kteří podepsali roku 1575 žádost o uznání bratrské konfese. V další části se pak týž autor věnoval příslušnosti k jednotě bratrské jako součásti rodinné tradice Krajířů z Krajku, Slavatů z Chlumu a Košumberka a Hrzánů z Harasova. Kapitola o výchově a vzdělání bratrské šlechty od Martina Holého se zaměřila hlavně na možnosti, které českobratrské nobilitě nabízely domácí i zahraniční vzdělávací ústavy. Autor následně sledoval kontakty dvou mimořádně významných českobratrských šlechticů, totiž Václava Budovce z Budova a Karla staršího ze Žerotína, s evropskými protestantskými učenými. Jiří Just poté upřel pozornost na vztah mezi českobratrskou církevní správou a jejími ochránci z řad šlechty. V další kapitole se věnoval knižní kultuře v prostředí bratrské šlechty a recepci nábožensky vzdělávací literatury, které představil jako specifický projev dobové šlechtické konfesionality. Poslední z úvodních částí, jejímž autorem byl Jiří Just, se zabývala bratrskou šlechtou jako ochránkyní jednoty, a to jak před

¹ Jiří JUST (ed.), „*Hned jsem Vám naschválí poslíka svého vypravil*“. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618* (Archiv Matouše Konečného I), Praha 2011; Markéta RŮČKOVÁ (ed.) *Poslušensství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče*. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618* (Archiv Matouše Konečného II), Praha 2014.

rokem 1620, tak i následně v exilu. Ondřej Podavka se na závěr zaměřil na korespondenci jako na specifický pramen ke studiu bratrské šlechty, přičemž vycházel z editovaného korpusu i epistolografických pramenů dalších urozených členů jednoty.

Šlechtická korespondence přitom tvoří jen malou část archivu Matouše Konečného. Biskupovi bylo adresováno pouze 56 dopisů od 21 šlechtických osob, mezi nimiž nejčastěji psali Václav Budovec z Budova a Václav Vilém z Roupova. Autorem čtyř listů byl sám biskup Konečný. Editovaná část spolu s nimi obsahuje ještě třináct dokumentů bratrské agendy různého charakteru včetně majetkových záležitostí bratrských duchovních. Co do významu však jde o cenný materiál. Ke zmíněným 72 písemnostem z Konečného archivu editoři připojili ještě šestnáct dopisů od Karla staršího ze Žerotína a jeden od Jana Diviše ze Žerotína, jež se dochovaly v jiných archivech, hlavně v Moravském zemském archivu v Brně a Zemském archivu v Opavě. Uvedené dokumenty jsou v edici seřazeny chronologicky. Poté následuje pečlivá edice opatřená všemi náležitostmi, které badatel využije. Texty jsou převážně psány česky, menší část latinsky bez překladu, ale s hutným shrnutím. V navazující části jsou editována jména příslušníků a příslušnic panských nebo rytířských rodů, která se objevila v celkem 28 rejstřících členů jednoty bratrské, jež se dochovaly v Konečného archivu. Třetí část edičně zpřístupněných dokumentů tvoří čtyři texty literárně biografické a normativní povahy, konkrétně rukopisné záznamy šlechtické

provenience v tiscích vydaných jednotou, kázání Matouše Konečného pronášená v letech 1614–1615 při pohřbech bratrské šlechty a dva klíčové tisky pojednávající o vztahu jednoty k představitelům světské vlády, tedy *Naučení a zpráva lidem v moci k správě světa postaveným* z roku 1563, která se dochovala v jediném tištěném exempláři ve Vratislavi, a *Kniha o povinnostech křesťanských* od Matouše Konečného z roku 1612.

Jde o pestrrou škálu dokumentů, které ilustrují mentalitu šlechtické obce jako ochránce po většinu času v království nelegální jednoty bratrské, ale také „ústavního“ pořádku v rámci země, který byl založen na vyváženém poměru sil mezi panovníkem a stavy, k čemuž přistupovala i konfesní rozrůzněnost. Jak autoři vícekrát zmiňují, přijetí či členství šlechticů do jednoty bratrské znamenalo na počátku 16. století nutnost nového definování rolí v rámci této církve, která se distancovala od hromadění majetku jejími členy a dalších záležitostí spojených s urbánním životem, natož pak s vrchnostenskou správou. Podobně bylo třeba promýšlet také vlastnický vztah k věcem u duchovních osob, kterým bylo na sklonku 16. století povoleno se ženit a v tomto důsledku i odkazovat majetek manželkám a dětem.

Editované dokumenty navzdory společnému jmenovateli nepředstavují jednotný žánr. Tvoří celou směsici nejrůznějších písemností pojednávajících o zcela praktických tématech, jako bylo urovnání sporu o pokácené duby (č. 64), o záležitostech bohoslužeb, křtů či pohřbů, umístění kněží nebo nakládání s pozůstalostí. Často

jsou řešeny otázky distribuce knih, jejich opatření a financování, ale kupříkladu i obvinění z modlářství (č. 6) nebo nošení komží, neboť pokud ji duchovní nenosil, poddaní se odmítali účastnit bohoslužeb (č. 26). O vysoké vzdělanostní úrovni předních členů bratrské šlechty svědčí latinsky psaný dopis Václava Budovce Karlu staršímu ze Žerotína (č. 19). Řeší jeho spis *Gnomon apologeticus*, v kterém polemizoval s Mathiasem Hoëm z Hoëneggu a žádal Žerotína o názor. V korespondenci s Johannem Jakobem Grynaem se Budovec kromě praktických otázek (dědictví po Polanovi) dotýkal i záležitostí mezinárodně církevních, postavení jednoty a vůbec celkové atmosféry před vypuknutím třicetileté války.

Autorskému týmu se podařilo vytvořit kompaktní a téměř bezchybné dílo. Jistě se lze těšit na další edice čerpající z Archivu Matouše Konečného, ale i na nové objevy v našich i zahraničních knihovnách a archivech, které mohou doplnit někdy jen torzovitě dochované prameny.

Petr Zemek

Pavla STÁTNÍKOVÁ – Olga FEJTOVÁ a kolektiv, Praha 1580–1680. Místo konfesijních střetů, Praha, Muzeum hlavního města Prahy 2021, 458 s., ISBN 978–80–97828–60–1.

K akcím, které v letech 2020 a 2021 připomněly čtyřsté výročí bitvy na Bílé hoře a opravu jeho vůdců na Staroměstském

náměstí, patřila také výstava pořádaná Archivem hlavního města Prahy a nazvaná *Praha 1580–1680. Místo konfesijních střetů*. Výstava zahájená symbolicky 20. června 2021 se uskutečnila na speciálně vytvořených webových stránkách on-line.¹ Muzeum hlavního města Prahy ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy připravilo k výstavě reprezentativní publikaci, která chtěla představit Prahu jako místo klíčových událostí, jež ovlivnily politický a náboženský vývoj celého Království českého, ale také jako důležitého aktéra těchto událostí. Spolu s oběma hlavními autorkami se na něm podílelo ještě sedmnáct historiček a historiků, kteří napsali celkem devatenáct kapitol, na které se kniha člení.

Ve svazku kupodivu chybí úvodní pojednání, které by formulovalo důvody jeho vydání, představilo vztah k výstavnímu podniku, zhodnotilo dosavadní zpracování tématu, objasnilo význam náboženské roviny vývoje měst v raném novověku, vysvětlilo volbu chronologického záběru nebo naznačilo obsahovou strukturu knihy. Znamenají letopočty 1580 a 1680 významnější mezníky náboženského vývoje Prahy nebo jde spíše jen o „nějakou dobu“ před a po událostech let 1620 a 1621? Souvisí spodní mezník s přesídlením dvora Rudolfa II. do Prahy nebo snad s počátky systematictější zeměpanské protireformační politiky? Případně šlo autorům a dalším autorům o komparaci vývoje různých stránek pražské každodennosti v před- a pobělohorské době? Obdobné

¹ <https://www.muzeumprahy.cz/vystavy-a-akce/2022-07-22-00-00-praha-1580-1680-misto-konfesijnich-stretu>.

dotazy by bylo možné mít rovněž k řazení jednotlivých kapitol, které nejsou sdruženy do jasně vymezených tematických bloků, v důsledku čehož byla mezi texty, jež se věnují chronologicky vymezeným epochám, zařazena pojednání mapující určitý fenomén v celém sledovaném období.

Knihu tak otevírá rovnou výklad Jana Hrdiny a Kateřiny Jíšové o počátcích protireformace, katolických institucích i rituálech a také o jednom významném Italovi v předbělohorské Praze (v rozporu s datem na obálce má v titulu letopočet 1599), kde přitom katolíci tvořili tolerovanou ani ne desetiprocentní menšinu, ovšem těšili se podpoře panovníka, části dvora i důležitých zemských institucí. Z opačného úhlu pohledu nazíral dění v hlavním zemském městě Ota Halama, který věnoval pozornost všem nekatolickým denominacím, jež v ní měly své stoupence. Na to navázal výklad Václava Ledvinky o stavovském povstání a roli, kterou v něm sehrála tři pražská města.

Další kapitoly se věnovaly některým tématům, která se jejich autorky a autoři snažili sledovat v dlouhém časovém období rozděleném bělohorskými událostmi. Pozornosti se tak postupně dostalo pražské univerzitě a školství (Marek Ďurčanský), knihám a knihtisku (Olga Fejtová), řemeslům a cechovním organizacím (Zlata Prokšová Brátková a Jiří Smrž) a také konfesní dimenzi umění, zejména náboženských obrazů, v pražském souměstí (Michal Šroněk). Většina autorek a autorů se přitom snažila akcentovat právě konfesní dimenzi vývoje zmíněných fenoménů, k čemuž odkazuje podtitul

publikace, s čímž měli asi největší potíže autoři jinak přehledně napsaného pojednání o řemeslech a ceších.

Prologem dalšího bloku koncentrujícího se na pražská města za třicetileté války, je studie Vítězslava Prchala věnovaná bělohorské bitvě, v níž namísto deskriptivního popisu převládá zamýšlení nad způsobem jejího vedení v obou táborech i nad příčinami jejího výsledku. Následný výklad Jiřího Lukase se zabýval dobovou letákovou publicistikou a propagandou, zejména pak těmi tisky, které s minimálním časovým odstupem informovaly o klíčových událostech českého stavovského povstání a důsledcích jeho porážky, stejně jako díly oslavujícími Ferdinanda II. či jeho vojevůdce. Radek Fukala pak upřel pozornost k dvěma klíčovým válečným událostem, jež se odehrály v centru království, totiž saskému vpádu z let 1631/1632 a švédskému obležení roku 1648. Detailněji do pražské válečné každodennosti nahlédla Pavla Státníková, jež se pokusila upozornit na široké spektrum okolností, které ji pomáhaly formovat.

Zpět ke konfesním tématům se vrátily kapitoly, v nichž nejprve Jiří Mikulec rekapituloval snahy o obnovu katolické víry mezi léty 1620 a 1650, a to s důrazem na prostředí královských měst. Následně se Lenka Bobková zaměřila na emigraci, jež představovala součást trestů, jimž města musela čelit po porážce odboje, i snah o katolickou homogenizaci země. Věnovala se přitom hlavně exulantské komunitě v Pírně. Václav Ledvinka se zaměřil na hospodářské důsledky bělohorské porážky i třicetileté války pro pražská

města, ať šlo o přímé škody a ztráty, válečná břemena, konfiskace majetku či peněžní pokuty. Stranou přitom neponechal ani některé dlouhodobé tendence ve vývoji ekonomiky pražských měst.

Závěrečné kapitoly věnovaly pozornost některým tématům spjatým s pobělohorskou Prahou. Olga Fejtová nejprve sledovala dopady náboženských změn na skladbu a roli radních kolegií tří pražských měst, jež sledovala v předbělohorské době, za stavovského povstání i po jeho porážce. Měšťanskou zbožností v pobělohorské době se zabýval Jiří Mikulec, který se postupně zaměřil na individuální zbožnost, náboženská bratrstva a katolické slavnosti. Následné tři kapitoly o proměnách krajiny pražských měst v 17. století (Jana Bělová), jejich právním postavení a fungování soudnictví (Petr Kreuz) a o hmotné kultuře pražských měšťanských domácností v poslední třetině 16. a první třetině 17. století (Magdalena Rukovská) souvisejí opět s tématem knihy spíše volně.

Obdobně jako v případě úvodního pojednání publikaci citelně chybí závěrečné shrnutí vývoje Prahy ve zkoumaném období a dopadu náboženských proměn na různé stránky každodenního života města. Čtenář tak na závěrečných stránkách knihy nalezne shrnutí obsahu jednotlivých příspěvků v češtině i angličtině a také seznam pramenů a literatury; obligátní rejstříky naopak chybí.

Posuzovaná publikace se jistě stane cenným zdrojem informací pro badatele o dějinách Prahy, stejně jako pro historiky, kteří věnují pozornost náboženskému

vývoji království počátkem novověku. Citelně jí ale chybí úvodní pojednání, které by vysvětlilo, co vlastně bylo ambicí hlavních autorek i jednotlivých otištěných příspěvků. Jednoznačným kladem je pak kvalitní grafická úprava publikace, kterou doprovází množství reprodukcí dobových písemných pramenů, tisků, grafik, sakrálních objektů i hmotných artefaktů včetně mincí nebo pečeti.

Josef Hrdlička

Tomáš MALÝ – Pavel SUCHÁNEK, *Images of Purgatory, Studies in religious Imagination and Innovation (The Czech Lands 1600–1800)*, Viella, Roma 2021, 260 s., ISBN 978–88–3313–742–1.

Předchůdkyně recenzované publikace, česká verze knihy o obrazech očiště brněnských autorů Tomáše Malého a Pavla Suchánka, vyšla roku 2013.¹ Věnovala se rané novověké imaginaci očiště, jejím ikonografickým zpracováním, představeným v kontextu soudobých myšlenek o posledních věcech člověka, i teoretické reflexi role obrazů v potridentském katolicismu. Zpracovala množství malířských děl s námětem očiště, hlavně nástěnných i závěsných obrazů, soch, výmalbu kaplí, pohřebních kostelů a krypt, vytvořených v Čechách po Bílé hoře. Vznikla jako výsledek těsné spolupráce historika a historika umění, jakých v českém prostředí není mnoho, a stala se zároveň dokladem toho, jak taková vyvážená spolupráce může být přínosná a obohacující. Už česká verze

¹ Tomáš MALÝ – Pavel SUCHÁNEK, *Obrazy očiště. Studie o barokní imaginaci*, Brno 2013.

knihy se stala modelovým příkladem tematické studie, v níž je vybrané téma nahlíženo z hledisek aktuálních přístupů obou disciplín ve snaze o komplexní pohled na téma, které je úzce provázáno jak s náboženskou praxí, tak s proměnami doktríny.

V ediční řadě *In Between* římského nakladatelství Viella nyní následuje upravený anglický překlad této úspěšné knihy. V anglickém překladu je do popředí dáno naznačení tendencí vývoje zobrazení a jeho charakteru (ve smyslu *visual rhetoric*) na úkor pasáží věnujících se zhodnocení jednotlivých děl. Obrazy jsou zde nahlíženy jako teologicko-dogmatické konstrukce, doklady barokní imaginace a prostředky řízené recepce. Tímto přístupem se kniha dokázala vyhnout tradičním pohledům na studium barokních děl, běžně nahlížených spíše z hlediska ikonografie, atribuce nebo formálního vývoje. V centru zájmu autorů jsou obrazy jako prostředky působení na věřící v kontextu potridentské katolické obrody, kterou autoři vidí na pozadí komplikovaného konfesního vývoje Čech jako vyhrocený souboj, „*clash of older (and new) visual traditions*“ (s. 45). I když vlastní problém recepce těchto děl nakonec zůstává trochu mimo hlavní zájem (zde by např. mohly pomoci studie Wolfganga Kempa k estetice recepce, který vidí počátek moderní snahy o aktivní působení obrazu na diváka právě v potridentském chápání působení

obrazu²), kniha dobře zapadá do současného zájmu o dějiny recepce jako o dějiny dobově podmíněného (a z církevního hlediska v podstatě řízeného) vnímání obrazu.

Pro anglickou verzi autoři měli snahu obsah knihy jasněji uspořádat ve chvályhodné snaze, aby vyšli vstříc vkusu angloamerického čtenáře. Tematické kapitoly jsou tak logičtěji řazeny od zrození barokního očiště v potridentské doktríně a středověké tradici přes vlastní povahu zobrazování očiště k užití obrazu (kapitola o náboženské praxi) a nakonec obrazům v lidové zbožnosti. Přibýla i úvodní část o zkoumání regionu a větší akcent na jezuitské inspirace imaginace očiště a prostředky šíření. Úvodní část začíná poněkud zjednodušeným odkazem na paralelu formující se imaginace očiště s ignaciánskou meditační tradicí a jejími středověkými kořeny. Toto srovnání je ale značně zjednodušeno a v úvodu, kde by čtenář spíše čekal obecný úvod do problematiky zobrazování očiště ve středověropském kontextu, ho nebylo vůbec třeba. Rovněž ve snaze obsahově provázat text spojil anglický překladatel některé úvahy do kauzálního vztahu v místech, kde je to přinejmenším diskutabilní, například u koncilního dekretu o obrazech, kde to vyznívá, že se v něm mluví přímo o očištění, což tak není (s. 32 a 41).

Klíčovou částí je kapitola o vývoji zobrazení očiště s analýzou obrazů směřující

² Wolfgang KEMP, *The Work of Art and Its Beholder. The Methodology of the Aesthetic of Reception*, in: Mark A. Cheetham, Michael Ann Holly – Keith Moxey, *The Subjects of Art History*, Cambridge 1998, s. 180–196; týž, *Kunstwissenschaft und Rezeptionsästhetik*, in: týž, *Der Betrachter ist im Bild. Kunstwissenschaft und Rezeptionsästhetik*, Berlin 1992, 7–28.

na jejich zamýšlené působení. Autoři v ní postupují systematicky od ikonografie přes chápání časovosti obrazu, gesta a emoce k proměnám kompozice vlivem proměn doktríny. Hlavní snahou je postihnout postupnou proměnu vizuálního jazyka (autoři užívají termínu *rhetoric*) v souvislosti s měnícími se obsahy obrazů. Posuny a akcenty nauky i snaha co nejvíce zapůsobit na věřícího a pohnout jej k modlitbě a almužně se promítají do formálních a ikonografických akcentů v obrazech. Autoři vidí vizuální akcenty jako jakýsi vizuální jazyk imaginace, podléhající vlastnímu vnitřnímu řádu – viz termíny jako „[vizuální] rétorika nesdělitelného“ a „[vizuální] rétorika nezobrazitelného“, čímž poukazují na vnitřní provázanost imaginace s formou i zamýšlenými obsahy.

Následuje kapitola o recepci obrazů v kontextu zbožné praxe, meditace a duchovních úkonů raně novověkého laika. Detailně rozebírá vliv meditačních spisů na recepci obrazů, tedy snahu usměrňovat porozumění významům pomocí písemných návodů, například příruček k meditační praxi vydávaných zejména jezuitů. Obrazy jsou také zde nahlíženy jako prostředky duchovní formace laika v duchu relevantních tridentských doktrín o očištění i obraze. V poslední kapitole se pak autoři pokusili o zhodnocení důležitosti obrazů a textů pro formování a šíření lidové imaginace očiště a jejího dopadu na široké vrstvy věřících.

Studii tandemu Tomáš Malý a Pavel Suchánek je dobré si přečíst nejen pro její disciplinární rozkročení a zájem o minoritní uměleckohistorické téma, ale

zejména pro její komplexní pojetí fenoménu zobrazování očiště. Ve všech těchto směrech je kniha velmi inspirativní. Je rovněž postavena na inspirativních podnětech aktuálních přístupů k obrazu, tedy časovosti, dobové podmíněnosti zobrazení gest a emocí jako návodu k následování Krista, pasáží o lidových aspektech, ikonografii a recepci očištěvých zobrazení. Cenným přínosem knihy je i shromáždění materiálu, což platilo již o české verzi, i když autorům nejde o jeho plné postižení. K tomu lze poznamenat, že jihočeské památky by vhodně doplnily zde prezentovaný materiál; zmínit lze například výmalbu krypty augustiniánského kostela Narození Panny Marie v Táboře.

Z hlediska reflexe aktuálních přístupů k obrazu si kniha nezádá s kvalitními cizojazyčnými studiemi na specifické ikonografické téma. Lze ji rozhodně doporučit, nejen proto, že přehledně a fundovaně seznamuje zahraničního čtenáře s českými vyobrazeními očiště, které jsou v mezinárodním kontextu málo známé, ale i pro to, že je ve srovnání s českou verzí kompaktnější a lépe strukturovaná, tedy i přesvědčivější, a navíc doplněná o aktuální literaturu. Je třeba pouze zalitovat, že nemá barevnou přílohu, neboť reprodukce množství nástěnných maleb i závesných obrazů, o kterých je řeč, by ještě navýšila její hodnotu. Ale i tak je kniha skvělým českým příspěvkem do debaty o roli obrazu v katolické reformě raného novověku ve střední Evropě.

Kateřina Horníčková

JAN KILIÁN, Povstalci a odsouzení. Osudy 27 obětí staroměstské exekuce, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2021, 464 s., ISBN 978–80–7422–813–1.

Když historičky a historikové uvažují o potrestání hlavních představitelů českého stavovského povstání, zpravidla obrací svou pozornost ke klasické práci Josefa Petráně o staroměstské exekuci, která byla vytištěna ve svém prvním vydání roku 1971 v nakladatelství Mladá fronta ve čtenářsky neobyčejně populární ediční řadě Kolumbus. Cenzura však zakázala její distribuci, neboť podle normalizačního diskursu obsahovala řadu skrytých souvislostí mezi popravou vůdčích osobností českých stavů a potrestáním politických představitelů pražského jara. Na knihkupecké pulty se Petráňova kniha dostala teprve o rok později.¹ V letech 1985 až 2022 vyšla ve čtyřech dalších různě upravených českých vydáních, přesto doposud nebyla přeložena do žádného cizího jazyka.²

Ačkoliv Josef Petráň zasadil svůj výklad do spolehlivého faktografického rámce, nahlížel příčiny, průběh, porážku a potrestání českého stavovského povstání především metodou kolektivní biografie jednotlivých aktérů znesvářených stran. Přitom kladl důraz na vystižení jejich jednání v konfliktních situacích, často za použití jejich promluv zachycených v písemných pramenech, ať šlo o osobní či

úřední dopisy, výslechové protokoly nebo záznamy kronikářů. Kolektivní biografii v zásadě vystavěl na heuristicky pracovním a interpretačně velmi náročném propografickém přístupu k hlavním aktérům povstání, třebaže svoje metodologické postupy nikde v knize neoznačil tímto pojmem. Jestliže na několika místech své práce psal Josef Petráň spíše výjimečně o mentalitě odbojných stavů, chápal kolektivní biografii skupin aktérů povstání jako metodologickou cestu k poznání jejich chování, jednání, pocitů a představ.³

Půl století po prvním vydání Petráňovy práce obrátil pozornost k 27 předním účastníkům českého stavovského povstání popraveným 21. června 1621 na Staroměstském náměstí v Praze Jan Kilián, jenž se zabývá ve své vědecké práci především sociálními dějinami třicetileté války a pobělohorských měst. Přestože na začátku své práce k Petráňově knize nezařadil žádné stanovisko, pouze zmínil jeho tvrzení o chybném určení věku Jindřicha Otty z Losu (s. 10), na pojednání o staroměstské exekuci navazoval, jak dokládá poznámkový aparát. Svou rozpravu rozčlenil vedle dvou úvodních kapitol do tří tematických částí, v nichž chtěl představit životní osudy tří pánů, sedmi rytířů a sedmnácti měšťanů, kteří byli odsouzeni za účast v českém stavovském povstání a následně popraveni stětím nebo oběšením. K tomu využil především starší

¹ Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1972.

² 1985² (Mladá fronta), 1996³ (Brána), 2004⁴ (Rodiče), 2022⁵ (Karolinum).

³ Blíže Václav BŮŽEK, *Tři setkání s aktéry staroměstské exekuce*, in: týž (ed.), *Dílo Josefa Petráně a současná historická věda. Pocta Jihočeské univerzity českému historikovi*, Praha 2020, s. 29–39, zde s. 33.

i novější literaturu z tvůrčích dílen českých historiček a historiků, jejíž výpověď částečně doplnil výzkumem listin v Archivu hlavního města Prahy a konfiskačních protokolů ze Staré manipulace v Národním archivu. Se zahraniční literaturou v zásadě nepracoval až na několik výjimek vůbec, přestože zvláště v posledních letech vyšly velmi cenné monografie k počátkům třicetileté války v angličtině a němčině.

Kiliánova práce postrádá standardně pojatý v úvod, v němž se očekává, že autor zaujme kritické stanovisko k odborné literatuře věnované tématu knihy a čtenářům aspoň stručně představí prameny, které zamýšlí využít k získání nových poznatků a jejich následné interpretaci. Navíc Jan Kilián ponechal stranou pozornosti objasnění svých teoretických a metodologických přístupů ke zvolenému tématu. Pouze uvedl (s. 10), že není vyložené jeho „další rozpracování v duchu moderních historiografických metod (mj. dějin mentalit a uvažování)“. Nutně se musím ptát, kolik ještě vyjde obdobných přípravných prací, než vznikne jedna závazná kniha splňující po všech stránkách kvalitativní nároky kladené na moderně pojatou vědeckou monografii s historickou tematikou?

První ze dvou úvodních kapitol, nazvaná *Století českých pánů*, je napsána tak všeobecně a současně povrchně, že se vytrácí v celku knihy její hlavní poslání. Jestliže autor chtěl vylíčit cestu k českému

stavovskému povstání, nemohl přece usilovat o to, aby představil na několika málo stránkách složité společenské procesy probíhající v Království českém během celé předbělohorské doby, ale naopak měl usměrnit svůj výklad k náboženskému vývoji a následným konfesně vymezeným konfliktům. Navíc jsem nepochopil, proč označuje předbělohorskou dobu za „století českých pánů“, když historičky a historické opakovaně zdůraznili přinejmenším nepřehlédnutelný hospodářský, politický a kulturní význam rytířů. Ani Kiliánova druhá úvodní kapitola, již dal název *Povstání a jeho potrestání*, nepřinesla nic nového. Jde o shrnutí známých poznatků z literatury, bez hlubší reflexe přinejmenším výsledků novějšího domácího bádání v zahraničních archivech a bez zřetele k výzkumům finanční politiky Habsburků před propuknutím českého stavovského povstání, které byly publikovány v roce 2020.⁴

V následných třech tematických celcích vylíčil Jan Kilián životní osudy popravených čelných představitelů odbojných stavů na Staroměstském náměstí podle jejich sociální hierarchie. Jde o různě podrobné biogramy přesycené faktografií, takže čtenář za chvíli ztrácí přehled, o kom vlastně autor píše. Jejich portréty sestavil podle jednotného schématu, v němž téměř encyklopedickým způsobem představil rod či rodinu popraveného, jeho veřejnou kariéru, majetkové zázemí, politickou

⁴ Jan Kilián završil rukopis své knihy v dubnu 2021 (srov. s. 11). Srov. Václav BŮŽEK, *Falcká diplomacie mezi Heidelbergem, Mnichovem a Prahou na počátku českého stavovského povstání*, *Český časopis historický* 118, 2020, s. 964–999; Petr VOREL, *Zabíjení „české války“ v kontextu vládního bankrotu 1615*, *Český časopis historický* 118, 2020, s. 893–963.

činnost za českého stavovského povstání a průběh soudního procesu. Autorovi rozhodně nelze upřít obrovskou píli, s níž se pokoušel v odborné literatuře a mezerovitě dochovaných pramenech dohledat fakta, která by mu umožňovala sestavit zdánlivě celistvý životní příběh jednotlivých aktérů a mnohé z nich vymanit z anonymity. Až detektivní pátrání si jistě vyžádaly faktografické opravy léta tradovaných klišé. To všechno jsou přednosti Kiliánovy knihy, jejichž přínos však zeslabuje její nedotažené pojetí a zvláště metodologické ukotvení.

Recenzovaná práce postrádá nejen standardní úvod, jak již bylo uvedeno, ale neobsahuje žádný závěr. Po biogramu posledního měšťana autor zařadil pouze shrnující přehled exekovaných (s. 338–339). V práci citelně chybí stěžejní interpretační kapitola, v níž by autor pracoval s faktografickými poznatky zařazenými do biogramů popravených pánů, rytířů a měšťanů a odpovídal by na otázky, co měli společného, co rozdílného a co jedinečného ve srovnání s jinými aktéry českého stavovského povstání. Biogramy sestavené podle jednotného schématu přece vybízejí k prozopograficky laděným výzkumům, které mohou vyústit v pokus o vylíčení kolektivní biografie přesně vymezeného počtu popravených osob podle jejich sociální hierarchie a jejich mentalit. To velmi dobře věděl už před půl stoletím Josef Petráň ve své průkopnické práci

o staroměstské exekuci, jež metodologická východiska své interpretace zjištěných faktů hluboce promýšlel dříve, než je sdělil čtenářům, a navíc se zveřejněním knihy rozhodně nespěchal.

Václav Bůžek

José Miguel López GARCÍA, *La esclavitud a finales del antiguo régimen. Madrid, 1701–1837 De moros de presa a negros de nación*, Madrid, Alianza editorial 2020, s. 216, ISBN 978–84–9181–858–8.

Španělský historik José Miguel López García působí dlouhodobě na madridské univerzitě Autónoma (UAM) a svou kariéru věnoval především dějinám Madridu a sociálním dějinám raného novověku. Posledních třicet let se podílí na vedení výzkumné skupiny *Equipo Madrid de Investigaciones Históricas* při zmíněné univerzitě, která se soustředí na dějiny Madridu a Kastilie. Již dříve autor prezentoval výzkum zaměřený na sociální nepokoje v Madridu v březnu 1766 známé jako Motín de Esquilache¹ nebo problematiku přechodu z feudálního systému na kapitalistický na příkladu Španělska.²

Z předchozích děl jasně vyplývá zájem Josého Miguela Lópeze Garcíi o různé sociální vrstvy a sociální nepokoje v kombinaci s dějinami Madridu. Poslední monografické dílo španělského historika doplňuje jeho

¹ José Miguel López GARCÍA, *El motín contra Esquilache: crisis y protesta popular en el Madrid del siglo xviii*, Madrid 2006.

² Týž, *La transición del feudalismo al capitalismo en un señorío monástico castellano: el Abadengo de la Santa Espina*, Valladolid 1990.

předchozí vědecký zájem o další zajímavou transformaci sociální vrstvy spojené s dějinami španělské monarchie. Koloniální chování španělských králů nutně ovlivnilo sociální situaci a proměnu obyvatelstva nejen v jejich zaoceánských državách; právě toto téma se těší dlouhodobému zájmu mnoha současných amerických historiků. Autor se naopak soustředil na opačnou stranu problému a ve svém díle představil, jakým způsobem se otroctví promítlo do každodennosti hlavního města monarchie. José Miguel López García nastínil chronologický vývoj otroctví v Madridu především v 18. a na počátku 19. století. Z obecného hlediska lze ocenit především autorův rozsáhlý archivní výzkum v mnoha ústředních španělských archívech a knihovnách.

V první kapitole autor nastínil základní historickou problematiku spojenou s pojmem otroctví z pohledu předních myslitelů od starověku až po moderní dobu. Již v úvodu (s. 11) José Miguel López García zdůvodnil pohled napříč staletími takřka tisíciletou tradicí otroctví v Madridu. I když se autor zabýval především koncem celého období, pokládal za nutné představit celý vývoj alespoň v této kapitole. Následně se snažil odpovědět především na všeobecné otázky spojené s úlohou otroctví ve středověké až raně novověké společnosti. Zmíněná kapitola posloužila velmi dobře jako všeobecnější úvod do samotné problematiky a historický vývoj otroctví na Pyrenejském poloostrově od středověku po konec 17. století.

Druhá a třetí kapitola postupně představila zásadní část dané problematiky a přinesla zajímavá data spojená s otroky a jejich vlastníky v Madridu v 18. století. Vše působí velmi přehledně díky několika tabulkám a grafům, lze ocenit především srozumitelnost těchto údajů pro čtenáře. Jak autor poznamenal, dohromady využil data o 875 doložených otrocích v Madridu, které porovnal podle pohlaví, věku, fenotypu, tělesných znaků a nakonec geografického původu (s. 12 a 58). Nijak překvapivě mezi nimi převažovali muži (64 %, s. 59), přičemž většinu otroků bylo od sedmi do 39 let (s. 61). Zajímavější jsou údaje o geografickém původu, ze kterých vyplývá, že hlavní zdrojem otroků pro Madrid byla severní Afrika (34 %), subsaharská Afrika (26 %), Amerika (20 %) a Osmanská říše (9 %, s. 63). Mezi vlastníky otroků převažovala šlechta, královská rodina a klérus, ale kupovali je také rytířské řády nebo královští úředníci (s. 70). Na zmíněné pohledy navázala třetí kapitola analýzou trhu s otroky. José Miguel López García představil hlavní místa, kde se s nimi v Madridu obchodovalo, a soustředil se také na samotný prodej a ceny. Z tohoto hlediska bylo možné sledovat například vzrůstající a velmi kolísavou cenu otroků ke konci 18. století a v podstatě také úpadku otrokářství v Madridu (s. 104).

Ve čtvrté kapitole autor analyzoval další důležitou otázku spojenou s pobytem otroků v centru španělské monarchie, totiž odpor proti jejich pánům, který mohl mít podobu krádeže nebo napadení. V této části vycházel

především z právních dokumentů spojených s procesy tzv. *esclavos incorregibles* pod dohledem *Sala de Alcaldes de Casa y Corte*, která se starala o veřejný pořádek v Madridu v raném novověku (s. 13). V protikladu se čtvrtou kapitolou se poslední část věnuje získávání svobody otroků. Otroek mohl získat svobodu v podstatě dvěma hlavními způsoby. První spočíval ve vykoupení nebo osvobození pánem, druhou riskantnější cestou byl útěk z Madridu. José Miguel López García vycházel z analýzy 327 případů, kdy v 307 případech vlastník udělil otrokovi volnost (s. 157).

Z metodologického hlediska monografie představuje téma mikrohistorické, avšak své zaměření na Madrid se autor snažil zasadit celkem úspěšně do kontextu globálních dějin. Představovaná monografie Josého Miguela Lópeze Garcíi působí velmi vyváženým dojmem a nabízí čtenáři zajímavý vhled do problematiky otroctví v Madridu a v některých kapitolách i celé španělské monarchie 18. století. Jelikož španělský historik kombinoval ve svém díle mnoho různých pohledů a otázek spojených s danou problematikou, představil velmi poutavou analýzu založenou na mnoha dosud nevyužitých a nezkombinovaných pramenech, které přinesly unikátní postžení dějin Madridu. V neposlední řadě lze ocenit velmi logickou strukturu a čtivý jazyk díla.

Ondřej Lee Stolička

Marie Ryantová (ed.), Korespondence Josefa Kalouska s českými historiky I-II, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019–2021, 427 a 702 s., ISBN 978–80–7422–677–9 a 978–80–7422–792–9.

Josef Kalousek je bezesporu jedním z nejproduktivnějších českých historiků všech dob. Ačkoliv v obecném povědomí nebývá řazen mezi velikány, dokázal během své kariéry uskutečnit plány, o kterých ostatní jen teoretizovali. V době bojů o české státní právo sepsal právě on vyčerpávající shrnutí tématu (*České státní právo*, 1871). Byl to také on, kdo napsal dějiny České akademie nauk (*Děje královské české společnosti nauk*, 1885). V neposlední řadě dokázal s neobyčejnými výsledky řídit ediční řadu *Archiv český*, kterou od Palackého smrti roku 1876 nikdo neobhospodařoval. Marie Ryantová nyní ve dvou svazcích vydala část obsáhlé korespondence tohoto plodného historika. Jde o profesní korespondenci, kterou vedl s ostatními historiky a archiváři své doby. Edice je uspořádána podle jmen korespondentů a obsahuje jak dopisy přijaté, tak odeslané. Pravopis je důsledně modernizován. Již pohled do seznamu Kalouskových korespondentů rozptýlí mnohé tradované představy o směrech, skupinách a školách. Zároveň však z něho vyplývá, že editorka nezařadila do edice korespondenci s jihočeskými archiváři, kteří Kalouskovi posílali materiál do proslulé edice Řády selské a instrukce hospodářské, jež vycházela v rámci Archivu českého. Jelikož tyto dopisy doprovázely jen zaslání či výběr archivních materiálů, šlo jen o krátké věty,

kteřé prý nebyly obsahově příliš zajímavé. Bohužel i ve většině dopisů jiných historiků a archivářů v edici jde také jen o krátká sdělení, která mnoho obsahu nepřinášejí. Větší diskuzi rozvinul Kalousek třeba s Františkem Kameníčkem, který po něm žádal názor na metodu transkripce.

Nejzajímavější na edici jsou úvodní biografické medailony, jež sepsala editorka, neboť přinášejí aktualizované informace o životě a díle historiků oné epochy. Jeli-kož se výběr neřídí subjektivně vnímaným významem postav, poskytuje poměrně věrohodný obraz o stavu historické vědy v Kalouskově epoše, jež byla zároveň dobou konstituční monarchie.

Editorka přináší ke každé osobě také informace o archivech či jiných institucích, ve kterých působil, což je velmi praktické. Je třeba ocenit, že editorka v poznám-kách připojila i bibliografické informa-ce ke každé studii nebo knize, kterou korespondenti zmiňují, a umožňuje tak čtenáři identifikovat, oč jde. Jelikož většinu historiků bude asi zajímat právě Kalousko-vo řízení edice *Archiv český*, lze je odkázat na studii, kterou editorka na toto téma napsala do kalouskovského sborníku.¹ Edice Kalouskovy korespondence může posloužit jako spolehlivý průvodce životem historické obce na přelomu století.

Ivo Cerman

.....
¹ Marie RYANTOVÁ, *Josef Kalousek jako redaktor Archivu českého*, in: Pavel Fabini (ed.), *Historik Josef Kalousek. Historiografie, politika, kultura a společnost druhé poloviny 19. století*, České Budějovi-ce – Praha 2016, s. 147–168.